

Neokorporativizem v sistemski perspektivi in njegova vloga v postsocialistični modernizaciji

Povzetek:

Avtor poudarja pomembnost neokorporativističnih mehanizmov za postsocialistično modernizacijo iz zornega kota sistemske teorije. Modernizacijski procesi v postsocialističnih družbah sestajajo iz funkcionalne diferenciacije družbenih podsistemov, razvoja njihovih lastnih notranjih načel in refleksije. Ti procesi omogočajo kontekstualno usmerjanje podsistemov, ki lahko temelji na pluralističnih in neokorporativističnih mehanizmi. Neokorporativizem lahko pomembno prispeva k razbremenjevanju političnega podsistema in k nadaljnji modernizaciji. V nasprotju s tradicionalnim korporativizmom ne vodi v dediferenciacijo, temveč diferenciacijo ohranja. V drugem delu članka so obravnavani pogoji za razvoj kontekstualnega usmerjanja iz zornega kota političnega, ekonomskega in asociacijskega podsistema ter nekateri institucionalni in kulturni pogoji za razvoj neokorporativizma v slovenskem primeru.

Neokorporativizem, kontekstualno usmerjanje, postsocializem, sistemska teorija

Abstract: Neocorporatism in System Theory Perspective and its Role in the Postsocialist Modernisation

The author stresses the relevance of neocorporatist mechanisms for the post-socialist modernisation from the aspect of the systems theory. The processes of modernisation in post-socialist societies consist of functional differentiation of societal sub-systems, development of their internal operational principles, and reflection. These processes enable the development of contextual steering of societal sub-systems, which can be based on pluralist or neocorporatist mechanisms. Neocorporatism can significantly contribute to the 'unloading' of the political sub-system and to the further modernisation. Compared to corporatism, it does not lead to dedifferentiation, but preserves differentiation. The conditions for the development of contextual steering from the aspect of political, economic and association sub-systems, as well as some institutional and cultural conditions for the development of neocorporatism, for the Slovene case are discussed in the second part of the paper.

Neocorporatism, contextual steering, postsocialism, system theory

1. Konceptualna podlaga

V tem besedilu želimo prikazati možnost vključitve koncepta neokorporativizma v okvir sodobne teorije socialnih sistemov in na tej podlagi opredeliti pomen neokorporativističnih mehanizmov kot načina usklajevanja med družbenimi podsistemi v modernizaciji postsocialističnih (postkomunističnih) družb. V ta namen je potrebno na ravni družbenih podsistemov opredeliti postsocialistične modernizacijske procese, vlogo njihovega medsebojnega usklajevanja in v tem okviru pojasniti koncept neokorporativističnih mehanizmov. Nato se bomo dotaknili nekaterih sistemskih pogojev za razvoj medsistemskega usklajevanja in v tem okviru neokorporativizma, v drugem delu tega besedila pa bomo skušali predstavljeno model ilustrirati glede na slovenski primer.

Ena ključnih značilnosti, ki razlikujejo socialistično (komunistično) družbo od moderne družbe, je prevladujoča vloga političnega podsistema. To pomeni, da je notranja logika delovanja družbenih podsistemov² podrejena politični logiki. Glede na to bi lahko postsocialistično modernizacijo (torej spreminjanje v smeri večje podobnosti modernim družbam) v analitičnem smislu razdelili na dva vzporedna in soodvisna procesa: diferenciacijo družbenih funkcionalnih podsistemov v odnosu do političnega podsistema in razvoj možnosti za njihovo lastno avtonomno delovanje skladno z njihovo lastno notranjo racionalnostjo.

Prvi proces pomeni, da se politika samoomeji in omogoči drugim podsistemom avtonomno delovanje v skladu z njihovimi lastnimi racionalnostmi, drugi pa, da posamezni podsistem to možnost tudi izkoristi, torej da razvije lastno samoreferenčno logiko svojega delovanja. To na primer pomeni, da začne ekonomija delovati skladno s tržnimi zakonitostmi, znanost po načelih ugotavljanja resnice, pravo na podlagi ločevanja med legalnim in nelegalnim itd.³ Razumljivo je, da je funkcionalna diferenciacija podsistema v odnosu do politike možna le, če podsistem hkrati razvija svoj lastno logiko delovanja, in da je razvoj te logike možen le ob njegovem diferenciranju od politike. V tem smislu se oba procesa vzajemno pogojujeta.

Toda večja avtonomija funkcionalnih podsistemov družbe ne pomeni zmanjševanja, temveč kvečjemu večanje njihove medsebojne soodvisnosti. Čeprav so podsistemi operativno zaprti v smislu, da le sami izvajajo svoje (in izključno svoje) operacije in tako ne morejo delovati zunaj svojih mej, so odprti za vplive okolja, ki se izražajo kot interpenetracija (Parsons) oziroma kot resonanca (Luhmann, 1989: 15 in dalje). Posamični podsistem lahko tako na različne načine vpliva na druge podsisteme, pri tem pa utegne, ko sledi izključno svoji lastni notranji logiki, povzročiti resne posledice v drugih sistemih, ki utegnejo posredno delovati tudi nanj. Pomislimo le na ekološke in socialne posledice svobodne tržne ekonomije.

Helmuth Willke (1993: 111 in dalje) vidi možno rešitev v refleksiji, kar pomeni, da postane podsistem sposoben samoopazovanja v svojem okolju in prek tega ugotavljanja možnih posledic svojih delovanj ter usmerjanja svojih nadaljnjih operacij ob upoštevanju teh posledic.⁴ Sistem mora torej zaznati posledice, ki jih utegnejo njegove operacije povzročiti v okolju, kot pomembne glede na njegova lastna načela. Če na primer ekonomski podsistem zazna možne negativne povratne učinke socialnih problemov prebi-

valstva in ekološke škode, ki jih lahko povzroči, na njegovo lastno delovanje, utegne svoje delovanje ustrezno korigirati.

Glede na očitno nujnost refleksije podsistemov za moderno ali modernizirajočo se družbo velja procesa diferenciacije in razvoja notranjih načel delovanja podsistemov dopolniti tudi s tem vidikom. Primarno je refleksija odvisna od prvih dveh procesov. Podsystem, ki ni na podlagi sebi lastne specifične logike diferenciran od svojega okolja, se namreč ne bi mogel opazovati v odnosu do svojega okolja, saj ne bi mogel zaznati razlike med sabo in okoljem. O refleksiji lahko govorimo le v primeru medsebojno diferenciranih podsistemov.

Refleksija lahko tudi omogoča nadaljnjo diferenciacijo podsistemov, razvoj njihovih lastnih notranjih načel in s tem nadaljnjo modernizacijo. Samoreferenčno delovanje posameznih podsistemov brez upoštevanja možnih posledic tega delovanja v okolju namreč lahko povzroči nasprotno reakcijo - v smeri dediferenciacije. Socialne posledice uvajanja svobodnega trga lahko na primer povzročijo resen odpor prebivalstva do tržnega gospodarstva, kar lahko vodi v ponovno podrejanje ekonomije političnim načelom, torej v dediferenciacijo. Zmožnost podsistemov, da pri svojih operacijah upoštevajo možne posledice v okoljih pa ne pomeni njihove dediferenciacije, temveč - nasprotno - možen pogoj za njihovo (nadaljnjo) diferenciacijo in s tem za modernizacijo družbe.

Refleksija je podlaga za (nehierarhično) usklajevanje med podsistemi, ki ga Willke (1993) označuje kot kontekstualno usmerjanje. Le-to je, kot smo v osnovnih obrisih pokazali, izjemno pomembno tako za moderne družbe kot tudi za usmerjanje družbene modernizacije. Zahteva občutljivost sistema za njegovo okolje, kar pomeni, da sistem upošteva zahteve drugih podsistemov v svojih lastnih operacijah in prilagaja tiste svoje operacije, ki posegajo v drug podsistem, notranjim načelom tega podsistema.

Neokorporativizem je eden od mehanizmov kontekstualnega usmerjanja. Večina avtorjev na področju (neo)korporativizma ga obravnava bolj iz zornega kota usklajevanja med družbenimi akterji kot iz zornega kota usklajevanja med funkcionalnimi podsistemi. Ni mogoče trditi, da bi bil en ali drug način analize bolj ali manj 'pravilen', temveč gre za različne ravni, ki se lahko med seboj dopolnjujejo pri razumevanju empirične realnosti.

Na ravni akterjev pomeni (ekonomski) neokorporativizem usklajevanje med predstavniki politične oblasti, delodajalcev in delojemalcev, ki poteka prek vnaprej dogovorjenih in bolj ali manj formalno institucionaliziranih pogajalskih mehanizmov. Pogajalci delujejo kot zastopniki razmeroma centraliziranih asociacij (npr. sindikalnih (kon)feredracij, gospodarskih zbornic itd.), ki imajo relativen monopol nad zastopstvom delojemalcev oziroma delodajalcev v pogajanjih. Seveda tudi, če se odločimo za zorni kot, ki poudarja akterje, ugotovimo, da delujejo ti akterji prek velikih organizacij, torej socialnih sistemov.

Osrednja pozornost v konceptu, ki ga želimo na tem mestu razviti, ni namenjena akterjem oz. njihovim organizacijam, temveč usklajevanju med družbenimi funkcionalnimi podsistemi. Pogojno bi lahko o neokorporativističnih mehanizmi govoreli tudi, kadar gre za določene načine usklajevanja med drugimi funkcionalnimi podsistemi, na primer med znanostjo in politiko ali umetnostjo in politiko, vendar se na tem mestu omejemo

le na najbolj značilno vrsto neokorporativizma, to je tisto, ki neposredno vključuje ekonomski podsistem.

Neokorporativizem zajema poleg ekonomskega tudi politični podsistem. Za slednjega je tako usklajevanje neposredno pomembno:

1 glede na sprejemanje političnih odločitev, kar mu olajšajo impulzi iz okolja, ki jih prejme preko neokorporativističnih mehanizmov, in

2 glede na njihovo izvajanje, ki ga olajša pripravljenost delodajalske in delojemalske strani, da prispevata k izvajanju vzajemno dogovorjenih političnih odločitev v okviru ekonomskega podsistema. Ekonomski podsistem pa prek neokorporativističnih mehanizmov posreduje politiki zahteve, ki izhajajo iz njegovega trenutnega stanja, in nato prilagaja svoje delovanje sprejetim političnim ukrepom.

Politični podsistem sam po sebi sestoji iz mehanizmov za sprejemanje in izvajanje 'kolektivno zavezujočih odločitev' (Luhmann, 1990 b: 172; 1990 c: 122) in del teh mehanizmov se vključi v neokorporativistično odločanje. Zastopanje njegovih zahtev v odnosu do okolja je možno prek določenega načina njegovega samoopisa - kot države⁵. Država tako nastopa kot eden od treh partnerjev v neokorporativističnih institucijah.

Pri zastopanju ekonomskega podsistema se prav tako pojavi vprašanje njegovega samoopisa oziroma, če smo bolj natančni, takšnega samoopisa, ki bi bil razviden za politični podsistem. Takšen samoopis je možen, če se informacije o ekonomskem podsistemu prevedejo v politične interese. Politični interes bomo tu definirali kot spodbudo za to, da politični podsistem sprejme kolektivno zavezujoče odločitve.⁶

Politični interesi se oblikujejo v okviru interesnih asociacij, posredniki med ekonomskimi podsistemom in temi asociacijami pa so osebe, ki so na različne načine vključene (inkluzija), predvsem v vlogah delodajalcev in delojemalcev, v ekonomski podsistem. Preko oseb lahko vstopajo v asociacije tudi vplivi drugih družbenih podsistemov, v katere so te osebe prav tako vključene. Interesne asociacije imajo svojo notranjo logiko delovanja pri oblikovanju političnih interesov, zato interesi, ki jih izražajo v odnosu do političnega podsistema, niso le preprosta preslikava oziroma seštevek želja oseb, ki so hkrati vključene vanje in v ekonomski podsistem, temveč predstavljajo posebno kvaliteto. V tem smislu je interesna asociacija avtonomen samoreferenčni delni sistem.

Čeprav politični interesi, ki jih takšna interesna asociacija zastopa, izhajajo iz značilnosti ekonomskega podsistema, ne sodijo v ekonomski podsistem, saj ne izvajajo ekonomskih funkcij in njihov glavni komunikacijski medij ni denar, kot to velja za ekonomske organizacije. Prav tako jih ne moremo šteti kot del političnega podsistema, saj praviloma ne težijo po neposredni osvojitvi politične moči, temveč kvečjemu po vplivu nanjo.

Zato je smiselno govoriti o asociacijah kot tretjem podsistemu, vključenem v neokorporativistične mehanizme. Njegov komunikacijski medij ni niti moč (kot v politiki) niti denar (kot v ekonomiji), temveč vpliv.⁷ Vpliv se lahko v njihovi komunikaciji s politiko prevaja v moč (kadar politična oblast oziroma njeni predstavniki sprejmejo njihove zahteve), v komunikaciji z ekonomijo pa v denar, ko člani asociacij sledijo vplivu asociacij v svojih vlogah v ekonomskem podsistemu (zaposleni delajo ali se odločijo za stavko, podjetniki se dogovorijo o večji ali manjši proizvodnji

nekega produkta itd.) in tako povzročajo takšno ali drugačno ustvarjanje in razporejanje denarja oz. dobrin.

Usklajevanje med opisanimi tremi podsistemi oziroma njihovo vzajemno kontekstualno usmerjanje ne poteka nujno (samo) prek neokorporativističnih mehanizmov. Kot nasprotje (ne)korporativizmu se praviloma postavlja pluralizem. Vendar razmerja med neokorporativizmom in pluralizmom ne smemo razumeti kot medsebojno izključevanje v dihotomnem smislu, temveč bolj kot kontinuum. (Glej: Williamson, 1989: 64.) Skoraj vse moderne družbe kombinirajo oba mehanizma kontekstualnega usmerjanja, le poudarki so različni.

V primeru pluralističnega usklajevanja med ekonomijo, politiko in asociacijami vplivajo slednje na politiko brez vnaprej določenih mehanizmov izbire med asociacijami, ki bodo v sprejemanju političnih ukrepov upoštevane in tistimi, ki ne bodo. Različne asociacije tako po načelu relativno svobodnega dostopa do politike nanjo vplivajo.

Politično odločanje v vsakem primeru zahteva določeno redukcijo kompleksnosti. Da bi se izognil preobremenitvi s kompleksnostjo svojih okolij, politični podsistem nikoli ne sprejme vseh impulzov, ki prihajajo do njega iz okolja, temveč izbira le tiste, ki jih glede na lastna notranja načela zaznava kot najbolj relevantne. Pluralizem asociacij vsekakor pomeni pluralnost in praktično neomejeno svobodo poskusov vplivanja na politični podsistem, ne pomeni pa, da bodo vse zahteve vseh asociacij (interesnih skupin, skupin pritiska), enako upoštevane. Selekcija med tistim, kar se sprejme kot relevantno, in tistim, česar se ne sprejme, ostane v vsakem primeru vedno znova političnemu podsistemu in ga dodatno obremenjuje. Poleg te izbire, sta dodatni obremenitvi zanj tudi, da je potrebno protislovne zahteve različnih asociacij usklajevati v okviru samega političnega podsistema in da ostaja odgovornost za izvajanje odločitev izključno političnemu podsistemu.

Neokorporativistični mehanizmi kontekstualnega usmerjanja pa so drugačni predvsem v teh točkah:

1. Vnaprej je opredeljeno, zahteve katerih asociacij pridejo v poštev in katerih ne, kar pomeni, da so asociacije, ki lahko s svojim vplivom opravljajo posredniško vlogo med ekonomijo in politiko, določene vnaprej, medtem ko so ostale asociacije iz tega mehanizma izključene (kar še ne pomeni, da ne bi mogle vplivati prek drugih - pluralističnih mehanizmov).

2. Protislovne zahteve se ne usklajujejo v okviru političnega podsistema, temveč na posredniški (pogajalski) stopnji, ki deluje kot vmesni podsistem med ekonomijo, asociacijami in politiko, ne da bi pripadal enemu izmed teh podistemov.

3. Odgovornost za izvajanje dogovorjenih odločitev se deli med politični podsistem in ustrezne asociacije.

4. Usklajevanje je razmeroma stalno, saj je nekaterim asociacijam nenehno zagotovljen dostop do političnega podsistema. Mehanizmi, ki ne temeljijo na neokorporativizmu, temveč na pluralizmu, ne jamčijo nobeni asociaciji stalnega in rednega vpliva na politiko.

Prve tri značilnosti nedvomno vodijo v določeno razbremenitev političnega podsistema. Vnaprejšnja opredelitev monopolov nad zastopstvom določenih interesov zmanjša kompleksnost okolja, s katerim se poli-

tični podsistem sooča. Tudi reševanje konfliktov med nasprotujočimi si zahtevami ne poteka več v samem političnem podsistemu, temveč se prenese na usklajevalni podsistem v njegovem okolju. V postsocialistični modernizaciji, ki obremenjuje politični podsistem s številnimi nalogami v strukturalnih spremembah družbe, so takšne razbremenitve še posebej dobrodošle.

Asociacijam, ki imajo monopol nad zastopstvom ekonomskega podsistema, ta monopol politika praviloma ne priznava po naključju. Primarno je to priznanje odvisno od njihovega vpliva na politični in na ekonomski podsistem. Slednje pomeni, koliko obvladuje asociacija delovanje svojih članov v ekonomskem podsistemu, da bi s tem zagotovila izvajanje sprejetih ukrepov. Sindikalne konfederacije na primer, ki ima zelo malo članov ali pa člani ne sledijo dogovorom, ki jih je sprejelo vodstvo, država verjetno ne bo priznala kot ekskluzivnega zastopnika delojemalcev.

Glede na to je razumljivo, da neokorporativističnim mehanizmom običajno ustrezajo sorazmerno velike in centralizirane asociacije na delodajalski in delojemalski strani. Obstajajo sicer primeri, ko so nekatere asociacije, ki nastopajo v neokorporativističnih mehanizmih, precej decentralizirane (npr. sindikati v Švici) in notranje pluralne, vendar so, kot ugotavlja Katzenstein (1984: 135), resnično močni pogajalski partnerji le centralizirane asociacije.

Seveda ni popolnega jamstva, da bo država v resnici priznala kot svoje pogajalske partnerje vse tiste asociacije, ki dejansko zagotavljajo resničnim procesom najbolj podoben opis ekonomskega podsistema. Politika lahko na primer zaradi svoje napačne zaznave prizna monopol asociaciji, prek katere ne bo mogla izvajati svojih politik, ker člani te asociacije ne izpolnjujejo na vrhu sprejetih dogovorov ali pa njihovo delovanje preprosto nima pričakovanega vpliva na ekonomski podsistem. Po drugi strani pa lahko odreče pravico do zastopstva neki pomembni asociaciji in (p)ostane zato 'slepa' za določene procese v ekonomskem podsistemu. Podoben problem nastane, če politika sama organizira asociacije, ki naj bi zastopale določene interese iz ekonomskega podsistema. V tem primeru se utegne zgoditi, da zaznava država le tisto, kar želi zaznati, medtem ko ostanejo znatni deli kompleksnosti ekonomskega podsistema zanjo nevidni.

Korporativizem ni idealen sistem, ki bi vnaprej zagotavljal optimalne rešitve. V problemih, ki smo jih omenili, leži tudi podlaga za avtokratske različice korporativizma (O tem glej: Katzenstein, 1984: 27.) V teh primerih se 'zastopstvo' določenega podsistema v odnosu do politike pravzaprav spremeni v 'pokroviteljstvo' slednje nad tem podsistemom in vodi v navidezno harmonijo, ki jo vzdržuje avtokratska oblast. S tem je povezana tudi krepitev korporativizma na račun pluralizma.

Pluralizem in neokorporativizem sta si kot dva načina kontekstualnega usmerjanja med seboj v marsičem nasprotna, nikakor pa se ne izključujeta, čeprav nekateri poudarjajo njuno 'doktrinarno nekompatibilnost' (Lukšič, 1994: 13). Več neokorporativizma ne pomeni manj pluralizma in nasprotno. Prej bi lahko rekli, da se obe obliki medsebojno dopolnjujeta, saj omogoča njuna kombinacija političnemu podsistemu precej boljše možnosti opazovanja njegovega okolja in učinkovitejše posege v okolju kot pa uporaba izključno ene oblike kontekstualnega usmerjanja.

Pluralizem brez neokorporativističnih mehanizmov pomeni odsotnost stalne oblike medsystemske usklajevanja prek medsystemske usklajevalne instance. Zahteve iz ekonomskega podsistema zato pogosto teže prodrejo do političnega podsistema, slednji pa si teže zagotovi podporo za posege v okviru ekonomskega podsistema. Razreševanje tistih konfliktov med različnimi razsežnostmi delovanja ekonomije, ki zahtevajo politični odziv, poteka neposredno v politiki, ker dodatnih posredniških mehanizmov ni.

Korporativizem brez pluralizma je iz zornega kota modernizacije še veliko bolj problematičen. S priznanjem monopolnega statusa nekaterim asociacijam in popolno izključitvijo vseh drugih iz vsakršnih oblik vpliva na politični podsistem namreč slednji bistveno slabše zaznava kompleksnost svojega okolja. Četudi imajo določene asociacije pri zastopanju ekonomije skoraj popoln monopol, v pluralni družbi še vedno obstajajo načini, da postanejo za politiko razvidne tudi tiste razsežnosti ekonomije in njenih učinkov v družbi, ki niso zastopane prek monopolnih asociacij. Če pa tudi v preostalih delih družbe (npr. v sami politiki) ni pluralizma, lahko govorimo o tradicionalnem korporativizmu, povezanim s procesi dediferenciacije. Ko namreč politika z avtokratskimi metodami določi svoje pogajalske partnerje (ki jih pogosto tudi sama organizira) in pri tem ignorira notranjo logiko ekonomskega in asociacijskega podsistema, to ni več kontekstualno usmerjanje. Neokorporativizem je po definiciji le tista oblika korporativizma, ki deluje v kombinaciji s pluralističnimi mehanizmi. (Katzenstein, 1984: 27)

Sicer pa so prednosti s pluralizmom kombiniranega neokorporativizma ugotovljive tudi na empirični ravni, in ne le na podlagi teoretičnih argumentov. Družbe z močnim neokorporativizmom so na primer izjemno uspešne pri premagovanju inflacije ob ohranjanju sorazmerno nizke brezposelnosti in nasploh manj bolečem prilagajanju sistemov na spremembe. (Henley, Tsakalotos, 1993: 2, 57-60; Katzenstein, 1984: 19) Oboje je neposredno relevantno za postsocialistično tranzicijo.

Ob očitni nujnosti kontekstualnega usmerjanja za moderno družbo in v tem okviru funkcionalnosti neokorporativizma pa se seveda postavlja vprašanje pogojev za njun razvoj. Na sistemski ravni najdemo pogoje za razvoj kontekstualnega usmerjanja, ki neposredno vključuje ekonomijo, politiko in asociacije, v medsebojni diferenciaciji, razvoju notranjih načel delovanja in sposobnosti refleksije v vseh treh podsistemih.

Diferenciacija pomeni razvoj funkcionalne avtonomije podsistemov, ki se samoomejijo v medsebojnih odnosih. Politika dopusti delovanje ekonomije po načelih trga in svobodno delovanje asociacij. Ekonomski podsistem ne obvladuje politike v smislu, da bi vodilne pozicije v ekonomiji zagotavljale prevlado nad vso družbo, njegovo delovanje pa ne ogroža možnosti za svobodno združevanje. Asociacije načelno sprejemajo določeno avtonomijo ekonomije, ki sledi logiki trga, in avtonomijo političnega podsistema, ki se ne odziva le na njihove, temveč tudi na druge impulze iz okolja in jih obdeluje skladno s svojimi lastnimi notranjimi principi - vključno z načeli predstavniške demokracije.

Diferenciacija se povezuje z notranjimi zmožnostmi vseh treh podsistemov, da delujejo avtonomno oz. samoreferenčno. Politiki to omogočajo samolegitimizacijski mehanizmi oziroma demokratična načela 'legitimizacije skozi postopek' (Luhmann, 1992), ekonomiji vzpostavitev racionalnosti, ki temelji na tržnih načelih, asociacijam pa relativna avtonomija v zagovarjanju interesov, ki jih zastopajo.

Tretji pogoj za razvoj kontekstualnega usmerjanja je obstoj refleksije v vseh treh podsistemih. V političnem podsistemu pomeni to upoštevanje zahtev drugih podsistemov in njihovih značilnosti v njegovih posegih v te podsisteme. To pa je mogoče le, če je delovanje ekonomije političnemu podsistemu na določene načine predstavljeno in to predstavitev politika lahko sprejema. Na značilen način se to predstavi prek interesnih asociacij oziroma asociacijskega podsistema. Pri asociacijah je nujen posluš za dogajanje v njihovih okoljih - v ekonomskem podsistemu, iz katerega izhajajo interesi, ki jih zastopajo, in v katerega prek svojih članov posegajo, ter v političnem podsistemu, v okviru katerega skušajo uveljavljati svoje zahteve. Diferenciacija na podlagi lastnih notranjih načel in refleksija sta pomembni tudi za vsako posamezno asociacijo v odnosu do drugih asociacij, sicer pogajanja med njimi kot zastopnicami različnih razsežnosti ekonomskega podsistema ne bi bila mogoča.

Razvoj kontekstualnega usmerjanja v postsocialističnih družbah je torej pogojen z vsemi tremi temeljnimi modernizacijskimi procesi na ravni družbenih podsistemov: diferenciacijo, razvojem notranje logike delovanja in refleksijo. Zahteva določeno stopnjo modernosti in hkrati olajšuje nadaljnjo modernizacijo, zato moramo razvoj kontekstualnega usmerjanja in splošno modernizacijo družbe razumeti kot dva vzporedna, soodvisna procesa.

Drugo vprašanje pa je, pod kakšnimi pogoji se v določeni družbi poleg pluralističnih razvijajo tudi močnejši neokorporativistični mehanizmi kontekstualnega usmerjanja. Pogosto navajane kulturne in institucionalne značilnosti družbe niso nujno le pogoj, temveč tudi posledica neokorporativizma. Različni avtorji ugotavljajo različne pogoje za razvoj močnih neokorporativističnih mehanizmov in na tem mestu ne moremo dati njihovega celotnega pregleda in ocene. Lahko pa kot enega ključnih pogojev omenimo velikost družbenega sistema. Zdi se, da se močni neokorporativistični mehanizmi praviloma najbolje obnesejo in se tudi najbolj zanesljivo obdržijo v sorazmerno majhnih družbenih sistemih (Avstija, švica), medtem ko povzročajo poskusi njihove presaditve na večje družbe (Francija, Italija, Velika Britanija) resne težave (Hanley, Tsakalotos, 1993: 183; Regini, 1987). Manjši sistem je očitno nekoliko bolj pregleden; lažje je določiti nekatere ključne referenčne točke, ki nam dajo kolikor toliko ustrezne približke pri opisu določenega (pod)sistema⁸.

2. Nekateri vidiki neokorporativizma v postsocialistični Sloveniji

Kako na podlagi sistemskih konceptov, ki smo jih dosedaj predstavili, opredeliti mehanizme kontekstualnega usmerjanja in v tem okviru neokorporativne mehanizme v postsocialistični Sloveniji? Začnimo s splošnimi pogoji za razvoj kontekstualnega usmerjanja na ravni ekonomskega, poli-

tičnega in asociacijskega podsistema. Na ravni vseh treh podsistemov in njihovih medsebojnih odnosov bi morali biti kot pogoji izpolnjeni: funkcionalna diferenciacija, delovanje na podlagi svojih lastnih notranjih načel in refleksija.

Pri diferenciaciji ima osrednje mesto diferenciacija ekonomije in asociacij od politike. V socialistični družbi je bila namreč ta diferenciacija še posebej nerazvita. Ekonomija ni primarno sledila tržni racionalnosti, saj jo je po eni strani blokiral državni nadzor, po drugi strani pa iz ekonomskega zornega kota praviloma iracionalni mehanizmi 'socialističnega samoupravljanja.' Tudi asociacijski podsistem je bil le šibko diferenciran od politike oziroma od partijsko nadzorovane države. Zveza sindikatov Slovenije (ZSS) je delovala v glavnem kot paradržavna oziroma parapartijska organizacija (o tem glej: Lukšič, 1995: 209), in ne kot zastopnica specifičnih ekonomskih interesov.

Samoomejitev političnega podsistema na institucionalni ravni, ki je sledila 'sestopanju' ZKS in prvim demokratičnim volitvam, sama po sebi še ne zagotavlja diferenciacije med politiko in ekonomijo na ravni modernih družb, čeprav pomeni izjemno pomembno spremembo glede ne prejšnje stanje. Institucionalno omogočene diferenciacije namreč ni v dovoljšnji meri dopolnjevala zmožnost asociacijskega podsistema za začetek delovanja na podlagi lastnih notranjih načel.

Za resnično diferenciacijo in razvoj lastnih notranjih načel asociacijskega podsistema sta v vsakem primeru možna dva scenarija ali njuna kombinacija: reforma starih asociacijskih oblik ali razvoj novih. Litostrojska stavka leta 1987 je pomenila impulz v smeri drugega scenarija z zahtevo po novem sindikatu, ki bi bil diferenciran od politične oblasti. V prid takega scenarija je nato govorila tudi počasna (v primerjavi s spremembami v političnem sistemu) adaptacija ZSS na nov položaj, saj ta leta 1990 ni bila ta zmožna sprejeti niti najosnovnejših kadrovskih sprememb (ibid. 210-211). Kljub kasnejšim reformam je ostala kadrovsko in s tradicijo povezana tudi z nekdanjo ZKS, sedanjo ZL (glej npr.: Vehovar, 1994; Tomc, 1994 itd.) in v precejšnji meri je ohranila pečat sindikata nekdanjega režima. Njena reforma je bila očitno bistveno manj intenzivna kot na primer pri čeških sindikatih, ki so se prav tako razvili iz nekdanje 'režimske' organizacije, a so se radikalno reformirali. (O tem: Orenstein, 1994: 204).

Kljub tem problemom je Zveza svobodnih sindikatov Slovenije kot naslednica ZSS glede na število članstva (p)ostala najmočnejša sindikalna zveza. K temu so verjetno prispevali že razvit organizacijski aparat s sorazmerno izkušenim in usposobljenim kadrovskim potencialom, finančna in materialna sredstva nekdanje ZSS, ki jih je skoraj v celoti prevzela ZSSS, in že etabliran položaj v podjetjih. Zadnja prednost pomeni v določeni meri tudi slabost, saj ji lahko zato nekateri očitajo (pretesno) povezanost z menedžmentom.

Nezmožnost Z(S)SS, da bi se dovolj hitro in odločno distancirala od svoje preteklosti v kateri ni bila izrazito diferencirana niti od države niti od uprave podjetij, je spodbudila razvoj njej alternativnih asociacij in s tem sindikalni pluralizem. Njena povezanost s političnimi predstavniki nekdanjega režima je pri tem verjetno prispevala tudi k tesnejši vezanosti največje

nove sindikalne zveze Neodvisnosti - KNSS na politične nasprotnike nekdanjega režima, torej na Demos in kasneje nekoliko na Socialdemokratsko stranko Slovenije. Pravočasna in intenzivnejša reforma 'starih' sindikatov bi verjetno preprečila sindikalni pluralizem, ki je danes v precejšnji meri, kot menita npr. Stanojevič (1994: 79; 1995) in Vehovar (1994) politično inspiriran.

Pluralnost sindikatov, ki izhaja v precejšnji meri iz pluralnosti v političnem podsistemu, praviloma kaže na nizko stopnjo diferenciacije asociacijskega podsistema od politike, ni pa nujno, da razvoj te diferenciacije povsem onemogoča. Kot glavnega merila diferenciacije od politike namreč ni smiselno jemati preferenc določenega sindikata do določene stranke (ali stranke do sindikata), prek katere skuša sindikat uveljavljati svoje cilje. Bistven pa je opis ekonomskega podsistema, ki ga producira določen sindikat in ga prek svojega vpliva posreduje političnemu podsistemu. Če je ta opis producirán predvsem na podlagi interesov sindikalnega članstva, je najpomembnejši premik v smeri diferenciacije dosežen. Če pa izhaja opis ekonomskega sistema, ki se razvije v okviru sindikata, iz opisov, ki so se pred tem razvili v okviru političnih strank na podlagi dojemanja ekonomije iz zornega kota političnega podsistema, o pravi diferenciaciji ne moremo govoriti. Gre za to, od kod primarno prihajajo impulzi, na podlagi katerih sindikat razvije svoj opis ekonomskega podsistema: iz interesov članstva ali iz opisov ekonomije, ki so se razvili v politiki. Le v prvem primeru lahko sindikat prispeva h kontekstualnemu usmerjanju z impulzi, ki jih posreduje politiki, v drugem pa ponuja politiki le opis ekonomije, ki ga je pred tem ustvarila že sama.

Na podlagi empiričnih podatkov, ki jih imamo na voljo, ne moremo povsem zanesljivo ugotoviti dejanske stopnje takšne diferenciranosti, zato se tudi pogledi avtorjev nekoliko razlikujejo. Vehovar (1994: 58) meni da politizacija sindikatov sama po sebi ni problematična, če ostanejo zanje primarni interesi članstva, vendar ne daje odgovora na vprašanje, ali so ti interesi res primarni. Stanojevič (1995: 200-202) pa pravi, da je 'klasični ekonomizem šibka točka slovenskih sindikatov' in da pri njih namesto instrumentalne (zastopanje delojemalskih interesov) prevladuje politično utemeljena vrednostna usmerjenost. Empirično se opira predvsem na javno mnenje o sindikatih, kar pa je lahko tudi nekoliko zavajajoč podatek. Ni namreč nujno, da vtisi javnosti, ki se pač različno konstruirajo, izražajo resnična dejstva.

V delovanju obeh največjih sindikalnih zvez je bilo v resnici zaznati določene poudarke, ki lahko kažejo na njihovo podrejenost političnim dejavnikom. V času Demosove vlade 1990-92 je imel npr. sindikat Neodvisnost precej pozitiven odnos do vlade, ZSSS pa precej negativnega, hkrati pa je (bilo) stališče slednje do privatizacije - za sindikat nenavadno - pogosto blizu stališčem menedžmenta. (O stališčih sindikatov glede privatizacije glej: Tomc, 1994: 71-73) Na podlagi takšnih delovanj bi bilo možno sklepati na politično motiviranost nekaterih sindikalnih delovanj v ekonomiji, kar pa ne pomeni, da obe največji sindikalni zvezi (in drugi sindikati) ne bi mogli delovati bolj avtonomno od politike v nekaterih drugih primerih.

Prav sindikalni pluralizem utegne, tudi če je sprva politično določen, prispevati k razvoju te diferenciacije v prihodnje, čeprav se to morda sliši paradoksalno. Pluralizem je namreč med sindikati vzpostavil določen konkurenčni odnos, v katerem so prisiljeni medsebojno tekmovati za članstvo, kar pomeni, da morajo svojemu članstvu praviloma ponuditi zastopanje njegovih interesov. Za diferenciacijo med asociacijami in politiko bi bila lahko veliko nevarnejša kot politično motivirani sindikalni pluralizem popolna prevlada ene same sindikalne zveze, ki bi se, ko bi ji ne bilo treba tekmovati z drugimi za naklonjenost delojemalcev, ob šibki tradiciji avtonomnega združevanja v slovenski družbi zlahka razvijala v smeri paradržavne organizacije. Stanojevič (1994: 81) podobno ugotavlja, da je sindikalni pluralizem 'spodnesel (možnost) tradicionalnega korporativizma.'

Medsebojna diferenciacija ekonomije, politike in asociacij je povezana z razvojem njihovih zmožnosti, da začnejo delovati na podlagi svojih lastnih notranjih logik. Pri politiki se ta zmožnost vzpostavi z institucionalizacijo demokracije, v ekonomiji s prevlado tržne racionalnosti, v asociacijskem podsistemu pa z razvojem relativne avtonomije asociacij pri oblikovanju in zastopanju različnih interesov. Politični podsistem v teh procesih prednjači pred drugimi, saj je svoja načela delovanja že praktično popolnoma razvil, v ekonomiji se proces v glavnem zaključuje s privatizacijo,⁹ medtem ko se zdijo dosežki v asociacijskem podsistemu skromnejši.

Zdi se namreč, da so interesi delojemalcev za zdaj še razmeroma skromno izoblikovani, podobno kot postsocialistična 'civilna družba' nasploh. Zgovoren je že podatek, da število ljudi, ki so člani sindikata, pa ne vedo katerega, presega število članstva druge največje sindikalne zveze - KNSS. (Stanojevič in Omerzu, 1994: 139; Stanojevič, 1995: 201) Kljub razvitim institucionalnim oblikam zastopstva je precej nejasno tudi zastopstvo interesov delodajalske strani. Zaradi nedokončane privatizacije tako delodajalska stran pogosto ne sestoji iz lastnikov, temveč iz upravljalcev. Predvidevamo lahko, da bo jasnejše izoblikovanje delojemalskih in delodajalskih slojev postopno vodilo tudi v izrazitejšo artikulacijo njihovih interesov.

Pri tem se postavlja pomembno vprašanje odnosa med diferenciacijo in razvojem lastnih načel delovanja na eni ter refleksijo na drugi strani. Na takšno dilemo opozarja Stanojevič (1995: 21-202). če prevedemo njegov pogled v naš konceptualni okvir, ugotavlja, da bi bilo (za nadaljnjo modernizacijo) primernejše dati prvima dvema vidikoma prednost pred refleksijo. Zmožnost artikulacije 'civilno-družbenih' interesov, četudi lahko pomenijo tudi zelo radikalno delovanje sindikatov, mora imeti torej prednost pred (neokorporativističnim) usklajevanjem med podsistemi.

Sprejmemo lahko tezo, da naj bi bilo oblikovanje interesov (v tem primeru predvsem delojemalcev) primarno v odnosu do usklajevanja na podlagi teh interesov. Obratna pot bi namreč pomenila, da bi na primer sindikalno vodstvo najprej sprejelo politične zahteve, nato pa bi jim prilagodilo svoje sindikalno delovanje. Ta potencialna nevarnost za modernizacijo je bila že omenjena, ko smo govorili o možnosti razvoja sindikata v paradržavno asociacijo, šibko diferencirano od političnega podsistema. Toda nevarnost razvoja enega sindikata v oblasti povsem lojalno organizacijo se zmanjšuje s koeksistenco drugih sindikatov. Prav slednji se lahko

namreč tudi zaradi političnih motivov odločijo za radikalnejše poteze v odnosu do države, s čimer praviloma silijo 'lojalnejši' sindikat k ohranjanju ravnotežja med lojalnostjo vladi, ki mu lahko prinaša določene prednosti, in interesi delojemalcev. Prav tako se lahko morebitna pretirana kooperativnost posameznega sindikata v odnosu do uprave podjetij izravna z radikalnostjo konkurenčnih sindikatov (in nasprotno). Sindikalni pluralizem lahko tako prispeva k ohranjanju svojevrstnega ravnotežja med konfliktnostjo na podlagi izražanja lastnih interesov posamezne strani in kooperativnostjo na podlagi prilagajanja teh interesov dejavnikom v okolju.

Sprejmemo lahko Stanojevičevo tezo o primarnosti diferenciacije in oblikovanja lastnih logik delovanja v odnosu do refleksije, vendar z dopolnilom, da mora biti razvoj refleksije vsaj v neki meri vzporeden razvoju prvih dveh vidikov. Zanimarjanje in preložitev refleksije, o kateri govori Stanojevič, bi namreč utegnila oteževati razvoj prvih dveh vidikov. Radikalizacija sindikalnih zahtev brez pripravljenosti na sporazumevanje in brez upoštevanja potreb političnega in ekonomskega podsistema bi na primer utegnila voditi v negativne reakcije obeh prizadetih podsistemov: zmanjšala bi njune sposobnosti za refleksijo. Glede na lastne notranje racionalnosti bi se lahko tako ekonomija kot politika čutili ogroženi in bi zato skušali, kolikor je to v njihovih okvirih mogoče, zavirati nadaljnji razvoj asociacijskega podsistema. To bi lahko bila ovira in ne spodbuda za razvoj izdiferencirane racionalnosti podsistema asociacij. Ob tem bi bilo nedvomno za daljši čas oteženo kontekstualno usmerjanje, to pa bi utegnulo spodbuditi politični podsistem k poskusom uporabe bolj hierarhičnih oblik usmerjanja. Čeprav morajo biti torej interesi najprej oblikovani, da se jih lahko usklajuje z drugim podsistemom, pa bi bilo razvoj sposobnosti usklajevanja zelo tvegano predstavljati v prihodnost v prid razvoju čim bolj avtentičnih 'civilno-družbenih' interesov.

Prav tako pomembna kot refleksija asociacij je tudi refleksija političnega in ekonomskega podsistema. Prvi je z institucionalizacijo predstavniške demokracije izrazito pridobil v sposobnostih refleksije. Upoštevanje javnega mnenja in interesnih skupin je postalo pomembnejši dejavnik političnega odločanja kot je bilo kadar koli prej. Ekonomija, ki se je izdiferencirala kasneje, v tem procesu nekoliko zaostaja. Po eni strani je pogosto pretirano navezana na državne posege, na primer ko gre za reševanje problemov neuspešnih podjetij (pomanjkanje diferenciacije), po drugi strani pa se pogosto ne odziva probleme, ki jih povzročajo v svojem okolju, pa tudi pravne in moralne norme (divje privatizacije, utaje davkov ipd.), saj konsenz o spoštovanju določenih norm v veliki meri (še) ni bil zaznan kot ekonomski interes (pomanjkanje refleksije).¹⁰ Kljub tem problemom z razvojem refleksije pa bi lahko, vsaj glede na formalno institucionalizirane mehanizme, sklepali na opazno pripravljenost političnega in ekonomskega podsistema za medsebojno usklajevanje.

Naslednje vprašanje pa zadeva razmerje med pluralističnimi in neokorporativističnimi mehanizmi kontekstualnega usmerjanja. Sindikalni pluralizem govori v prid prevlade pluralističnih mehanizmov nad neokorporativističnimi. Poskusi vplivanja na različne politične subjekte so popolnoma svobodno omogočeni različnim sindikatom, uspeh posameznega sindikata pri uveljavljanju njegovega vpliva pa je močno odvisen od trenutne moči njemu najbližje politične opcije.

Da bi lahko npr. delojemalska stran v neokorporativističnih usklajevanjih učinkovito delovala, bi jo moral zastopati bodisi enoten in močan sindikat bodisi usklajena koordinacija sindikatov. Tudi slednje se zdi v naših razmerah precej težavno, saj politično različni sindikati razmeroma težko dosežejo konsenz v odnosu do politike.

Po drugi strani pa je politične, ekonomske in 'civilno-družbene' volje za institucionalizacijo neokorporativističnih mehanizmov očitno več kot v začetnem obdobju tranzicije, pri čemer ima osrednjo vlogo ustanovitev Ekonomsko-socialnega sveta kot tripartitnega telesa, sestavljenega iz predstavnikov države, delodajalcev in delojemalcev. (O tem glej: Lukšič, 1995: 214-216)¹¹

Kulturni vzorci, ki izhajajo iz dosedanjih slovenskih institucionalnih tradicij, pa so v glavnem bližji tradicionalnemu korporativizmu kot neokorporativizmu. Korporativizem kot alternativa (in ne le dopolnilo) parlamentarni demokraciji je imel pred II. svetovno vojno podpora ravno v politično najmočnejših oz. asociacijsko najvplivnejših katoliško usmerjenih krogih, po vojni pa so korporativizem kot nadomestek 'meščanski' demokraciji še mnogo dosledneje uveljavili njihovi ideološki nasprotniki komunisti v okvirih 'socialističnega samoupravljanja'. (Glej: Dragoš, 1994.)

Neokorporativizem torej v slovenski družbi nima prave tradicije, zato lahko sklepamo, da je danes njegovo uvajanje bolj podprto s sprejemanjem kulturnih vzorcev širšega (srednje)evropskega prostora kot pa s specifično slovensko tradicijo. Tradicija korporativizma bi morda lahko do neke mere spodbujala tudi razvoj neokorporativizma, vendar utegne biti zanj tudi nevarna. 'Klerikalni' in 'samoupravni' tipi korporativizma, ki temeljijo na družbeni dediferenciaciji, se namreč od neokorporativizma bistveno razlikujejo. Vsekakor govori v prid možnosti za razvoj neokorporativizma relativna majhnost in s tem nekoliko večja preglednost slovenske družbe.

Kaj bi torej lahko sklepali o perspektivah razvoja neokorporativističnih mehanizmov kontekstualnega usmerjanja v Sloveniji? Vsekakor so bile zanj razvite nekatere pomembne formalne institucionalne podlage, kar kaže na določen interes za to obliko usmerjanja v političnem podsistemu. Procesi privatizacije bodo pripeljali k jasnejši diferenciaciji ekonomskega podsistema in k jasnejšemu oblikovanju tako delojemalskih kot delodajalskih interesov. Možnost razvoja v smeri tradicionalnega korporativizma z enotnimi monopolnimi asociacijami, tesno vezanimi na državo, je zaradi obstoječega sindikalnega pluralizma praktično izključena. Slednji pa je hkrati, predvsem zato, ker je v veliki meri politično določen, tudi bistvena ovira za vzpostavitev sindikalne strani kot močnega in stabilnega partnerja v neokorporativističnih usklajevanjih.

Posebno tesno povezovanje med sindikati, vsaj kar zadeva največja dva, očitno ni realna možnost - vsaj zaradi medsebojnih političnih razlik ne. Poudariti pa je potrebno, da se želijo sindikati sami predstaviti kot avtonomni v odnosu do politike (glej: Tomc, 1994: 68), kar skušajo nekateri poudariti že s svojimi imeni ('Neodvisnost', 'Neodvisni sindikati Slovenije', 'Svobodni sindikat'). četudi gre pri tem le za slepilo, se sindikalna vodstva očitno zavedajo, da jim pretirana 'politizacija' škoduje pri pridobivanju vpliva, zato se bodo verjetno v perspektivi skušala izogibati preveliki odvisnosti od posameznih političnih usmeritev. To pa ne

izključuje sodelovanja z (določenimi) političnimi strankami, ki lahko poma- ga pri uveljavljanju sindikalnih interesov.

Sindikatom ne razdvajajo le politično-ideološka vprašanja, temveč tudi nekateri nerešeni problemi, ki neposredno zadevajo njihovo delovanje. Najznačilnejši med njimi je vprašanje lastnine nekdanje ZSS. Njihovo reševanje bi lahko v prihodnje, podobno kot omenjena težnja sindikatov po relativni avtonomiji v odnosu do politike, prispevalo k boljšim možnostim za sodelovanje med sindikati v smislu učinkovitejše koordinacije v okviru neokorporativističnega sistema.

Za procese v sedanjih slovenskih družbi je značilna visoka stopnja dina- mičnosti in kontingenčnosti. Kot za postsocialistične tranzicije nasploh tudi tu ne moremo podati zanesljivih napovedi, lahko pa ugotovimo, da možnosti za razvoj neokorporativizma obstajajo kljub opisanim problemom in da še niso dokončno izkoriščene.

Literatura

Adam, Frane (1994): Demokratični korporativizem v luči razvojne strate- gije majhnih držav, *Družboslovne razprave* 17-18, str. 17-29.

Dragoš, Srečo (1994): Razvoj sindikalnih gibanj na Slovenskem pred drugo svetovno vojno, *Družboslovne razprave* 17-18, str. 157-171.

Henley, Andrew; Tsakalotos, Euclid (1993): *Corporatism and Economic Performance: A Comparative Analysis of Market Economies* Edward Elgar, Brookfield.

Katzenstein, Peter J. (1984): *Corporatism and Change: Austria, Switzerland, and the Politics of Industry*, Cornell University Press, Ithaca and London.

Luhmann, Niklas (1989): *Ecological Communication*, Polity Press, Cambridge.

Luhmann, Niklas (1990 a): Sistem in funkcija, *Nova revija* 96-99, str. 769-802.

Luhmann, Niklas (1990 b): *Essays on Self-Reference*, Columbia University Press, New York.

Luhmann, Niklas (1990 c): *Political Theory in the Welfare State*, Walter de Gruyter, Berlin; New York.

Luhmann, Niklas (1992): *Legitimacija kroz proceduru*, Naprijed, Zagreb.

Lukšič, Igor (1994): Socialno partnerstvo - kako naprej? *Časopis za kri- tiko znanosti* 168-169, str. 11-24.

Lukšič, Igor (1995): Interest Organisations in the Field of Social Partnership V: Lukšič, Igor (ur.): *Interesna združenja in lobiranje*, Slovensko politološko društvo, Ljubljana, str. 205-219.

Orenstein, Mitchell (1994): The Czech Tripartite Council and its Contribution to Social Peace, *Družboslovne razprave* 17-18, str. 192-209.

Parsons, Talcott (1977): *Social Systems and the Evolution of Action Theory*, The Free Press, New York.

Regini, Marino (1989): Social Pacts in Italy V: Scholten, Ilja (ur.): *Political Stability and Neo-Corporatism: Corporatist Integration and Societal Cleavages in Western Europe*, Sage Publications, London; Newbury Park; New Delhi, str. 195-215.

Stanojevič, Miroslav; Omerzu, Mojca (1994): Javnomenjske podobe sindikatov, *Družboslovne razprave* 17-18, str. 120-140.

Stanojevič, Miroslav (1994): Neokorporativizem in sindikalni pluralizem,

Družboslovne razprave 17-18, str. 77-91.

Stanojevič, Miroslav (1995): Sindikati in destabilizacija političnega prostora V: Lukšič, Igor (ur.): *Interesna združenja in lobiranje*, Slovensko politološko društvo, Ljubljana, str. 191-203.

Tomc, Gregor (1994): Politične orientacije slovenskih sindikatov, *Družboslovne razprave* 17-18, str. 64-75.

Vehovar, Urban (1994): Socialdemokracija, sindikati, korporativizem? *Družboslovne razprave* 17-18, str. 48-63.

Williamson, Peter (1989): *Corporatism in Perspective: An Introductory Guide to Corporatist Theory*, Sage Publications, London; Newbury Park; New Delhi.

21. Willke, Helmut (1993): *Sistemska teorija razvitih družb*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Opombe

1. To besedilo je nastalo v okviru raziskovalnega programa "Družbena regulacija v sistemsko-teoretski perspektivi", ki ga financira MZT in se izvaja na Centru za teoretsko sociologijo pod vodstvom doc. dr. Franeta Adama.

2. Samoreferenčnost sistema pomeni, da se sistemske operacije navezujejo na (prejšnje) operacije istega sistema skladno z njegovo lastno notranjo logiko (o tem glej: Luhmann, 1990 a, 1990 b).

3. O komunikacijskih medijih in binarnih kodih družbenih podsistemov glej Luhmann 1989: 36 in dalje.

4. Zdi se, da Luhmann v primerjavi z Willkejem zanemarja probleme sistema usmerjanja in se pretirano zanaša na evolucijske avtomatizme.

5. O samoopisu političnega podsistema glej: Luhmann, 1990 c: 123.

6. Politični interes je tu razumljen kot interes, ki zahteva od političnega podsistema določen tip delovanja, ne pa tudi nujno kot interes, ki bi izhajal iz samega političnega podsistema. .

7. S tem ne trdimo, da je vpliv lahko le atribut asociacij. Parsons (1977) na primer pripisuje vpliv (kot komunikacijski medij) tudi določenim družbenim vlogam, v katerih nastopajo posamezniki.

8. V zvezi s tem glej tudi: Adam, 1994: 21.

9. Privatizacija v tem kontekstu pomeni le opredelitev lastništva in ne izključuje soobstoja npr. državne lastnine, saj je v tem primeru kot lastnik pač opredeljena država.

10. Tu gre na primer za vprašanje, ali se splošno kršenje norm glede na dejanske in možne posledice ekonomsko (kratkoročno, srednjeročno, dolgoročno) izplača ali ne.

11. V tej zvezi velja omeniti tudi državni svet, katerega slabo polovico predstavljajo predstavniki raznih 'civilnodružbenih' asociacij. Vendar pa nameščanje predstavnikov raznih asociacij (ki so bile pogosto paradržavnega izvora) v eno od parlamentarnih zbornic bolj spominja na tradicionalni korporativizem, torej na nadomeščanje parlamentarne demokracije s korporativno, kot pa na neokorporativizem. Kljub temu tako sestavljen državni svet ne pomeni resne nevarnosti za normalno delovanje klasičnih parlamentarnih mehanizmov, saj so njegove pristojnosti zane-marljivo majhne.